

BANYÁR JÓZSEF

Az emberi gesztáció finanszírozása vagy emberitőke-alapú nyugdíjrendszer?

Augusztinovics Mária nyugdíjrendszer-elképzelései újra megfontolva

A gyermeknevelés és a nyugdíjrendszer összekapcsolásának öröndetesen növekvő magyar nyelvű irodalmában nemigen történik hivatkozás Augusztinovics Máriára, aki először vetette fel az egész emberi életpálya összetett finanszírozásának a problémáját és javasolt megoldásokat, nagyjából egy időben Demény Pál úttörő javaslatával, akit a nyugdíj és a gyermeknevelés összekötése első felvetőjének szokás tekinteni. Bár Augusztinovics alapvetően külön rendszerben gondolta el a nyugdíj és a gyermeknevelés finanszírozását, de úttörő abban, hogy ez utóbbi problémáját felvetette, és kereste rá a megoldásokat. Végső javaslata pedig nagyon közel került a nyugdíj és a gyermeknevelés összekötésének legösszetettebb megközelítéséhez, az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer koncepciójához, de jelentős pontokon el is tér attól. A tanulmányban megpróbáljuk részletesen elemezni a kétféle megközelítés hasonlóságait és különbségeit (szükségszerűen leegyszerűsítő, de az összehasonlítást megkönnyítő) ábrákkal szemléltetve.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: H55, J11, J18.

Bevezetés

2007-ben az akkori miniszterelnök három területet azonosított, amelyek fejlesztése kulcsfontosságú Magyarország jövője szempontjából (oktatás, versenyképesség, nyugdíj- és idősügy). Hogy ezekre tudományosan megalapozott program készülhessen, az adott területek néhány vezető kutatóját, illetve az abban érdekelt hivatalnokokat és közéleti személyeket felkérte, hogy egy-egy kerekasztal keretében dolgozzanak ki javaslatokat, majd az egészről megfledkezett, s kormányának, illetve utódjának a bukásával a kezdeményezés maga is politikailag irrelevánsá vált. A kerekasztalok azonban

* A tanulmány a 2020-1.1.2-PIACI-KFI-2020-00172. számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Piacvezérelt kutatás-fejlesztési és innovációs projektek támogatása (2020-1.1.2-PIACI KFI) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

dolgoztak, s mindegyikük elkészítette a jelentését, legkésőbb a Nyugdíj és Időskor Kerekasztalé (NYIKA), amelynek javaslata (inkább javaslatkötege) 2010 legelején jelent meg (Holtzer, szerk. [2010]). Ez volt az első, s mind ez idáig az utolsó alkalom is, amikor Magyarországon egy kötetben jelent meg minden, az adott időpontban a szakértők fejében lévő nyugdíjreform-koncepció. Ezek akkor egyébként elsősorban az egész világon legelterjedtebb, Magyarországon a nyugdíj fő formáját adó *folyó finanszírozás*¹ nyugdíjrendszerek olyan racionalizálását célozták, hogy a nyugdíj az egész aktív kor során befizetett, valorizált nyugdíjjáruléktól függjön, ahogyan azt elvileg ennek a rendszernek a teljesen (legalábbis Magyarországon, illetve a legtöbb más országban) soha meg nem valósult alapfilozófiája tartalmazza (és ami egyébként – mint arra később rájöttem – hibás cél, ahogy az alábbiakban majd megmutatom).

Az azóta eltelt időben a tudományos szakirodalomban a nyugdíjreform témájának jelentős apályát lehetett tapasztalni egyetlen kivétellel: jelentősen felfutott a nyugdíj és gyermekvállalás összekapcsolásán alapuló nyugdíjreform-koncepciókról szóló irodalom, és ez úgy tűnik, kifejezetten a magyar közgazdaságtan sajátossága. Olyan utalásokon kívül, mint amilyen például a 2003-ban Mészáros Józseffel közösen írott könyvünkben szerepel, a széles nyilvánosság elé 2010-ben került először ilyen koncepció.

„...a gyermekek felnevelése tartalmilag az egész társadalom érdekében történik, mintegy az egész társadalom „beruházása” a jövőbe. Ennek a beruházásnak a terheit azonban a társadalom tagjai nagyon különböző mértékben viselik. Akik egyáltalán nem nevelnek gyermeket, azok gyakorlatilag semmit nem viselnek ebből, akik pedig az átlagosnál többet nevelnek, azok az átlagosnál nagyobb terhet viselnek. Ennek az átlagosnál nagyobb tehernek az is része például, hogy a gyermekneveléssel töltött idő alatt – jellemzően az anyáknak – nem képződik megfelelő mértékű nyugdíjjogosultság. Az egész kérdéskör biztosításmatematikai alapú rendezése túlmutat a nyugdíjrendszeren, ezért itt nem foglalkozunk vele, de a későbbi teljes körű rendezés egy előrehozott részeleme lehetne, hogy az átlagosnál több gyermeket nevelő szülők nyugdíjszámlájára az állam pótlólagos befizetést juttasson, aminek a forrása lehet például az átlagosnál kevesebb gyermeket nevelők, illetve a gyermeket egyáltalán nem nevelők megadóztatása. (Ezt az ötletet csak felvetjük, az alábbiakban ennek kibontásával nem foglalkozunk.)” (Banyár–Mészáros [2003] 154. o.)

A téma magyarországi nyilvános „kezdőlövését”² Botos [2010] adta meg 2010 végén,³ majd Botos–Botos [2011] fűzte tovább a gondolatot. Gyorsan csatlakozott hozzájuk Szegő [2011] és Giday–Szegő [2012], [2018], [2020]. A téma időről időre előkerül hivatalos vagy többé-kevésbé hivatalos javaslatokban is (például NGM [2012], Népesedési Kerekasztal [2014], MNB [2019]), amelyeket hosszabb-rövidebb ideig egyfajta publicisztikai fellendülés követ – kormányzati intézkedés nélkül.

A Kovács (szerk.) [2012]-ben és az alapjául szolgáló konferencián tovább bővült a témával specializáltan foglalkozó szerzők köre: Banyár Józseffel (Banyár [2012]),

¹ Az angol *pay-as-you-go* fordításaként helytelenül terjedt el a felosztó-kirovó elnevezés.

² A nemzetközit pedig Demény Pál 1987-ben, egyébként egy konkrétan Budapesten elmondott előadásában, ami később angolul megjelent (Demény [1987/2016]). De ez akkor Magyarországon nem vetett túl sok hullámot, bár a cikkekre akkoriban Andorka Rudolf és tanítványai többször hivatkoztak.

³ Botos József tb-főigazgatóként szóban már 1991-ben javasolta a parlament Szociális Bizottságának a nyugdíj és a gyermekvállalás összekötését.

Mészáros Józseffel (Mészáros [2012]) és még sokan másokkal (például Gál Róbert Ivánnal és Németh Györggyel), akik kommentálták vagy bírálták az ott elhangzottakat). 2019-ben bővített előadói létszámmal újra konferencia tárgyalta a témát (*Banyár-Németh* szerk. [2020]).⁴ A téma történetét *Árva* [2019] dolgozta fel. A konferencián részt vett és a kötethez előszót írt Demény Pál, aki 1987-es előadásával (*Demény* [1987/2016]) lényegében elindította a nyugdíj és a gyermekvállalás (újra) összekötésének a gondolatát. Legalábbis, ha Augusztinovics Máriát nem számítjuk.

És általában nem szoktuk számítani. Ez abból is látszik, hogy Botos Katalin, illetve Botos József három, ezzel foglalkozó cikkükben (*Botos* [2010], *Botos-Botos* [2011], [2020]) csak egyszer hivatkoznak rá, de csak általános értelemben (nem híve a nyugdíjpénztáraknak, illetve foglalkozott a nyugdíjreformmal – *Botos-Botos* [2011]). A *Kovács* (szerk.) [2012] cikkei közül egyedül *Simonovits* [2012] említi őt mint aki nem kettő, hanem három nemzedéssel, vagyis a gyermekekkel is foglalkozik. (Simonovits egyébként itt ellenezte a gyermekvállalás és a nyugdíjrendszer összekapcsolását.) A *Banyár-Németh* (szerk.) [2020]-ban csak kétszer szerepel a neve, Matits Ágnesnél és *Árva* Lászlónál, de ott is csak kifejezetten általános értelemben, nem ehhez a témához kapcsolódóan. Szegő Szilvia szinte minden erről a témáról szóló cikkének irodalomjegyzékében benn van ugyan az *Augusztinovics* [1996], de szintén csak nagyon általános gondolatot idéz belőle, s nem említi őt mint előfutárt. Jómagam első két (legalábbis a *Kovács* szerk. [2012]-n kívül) a témával foglalkozó tanulmányomban (*Banyár* [2014], [2016]) még megemlítem az *Augusztinovics* [1993/2014]-t mint előzményt, de a későbbiekben már én sem tettem ezt.

Ennek a hallgatásnak van jogos eleme, de bizonyos szempontból méltánytalan. Jogos, mert informálisan lehetett tudni, hogy „Guszt” – ahogy ő maga kérni szokta, hogy szólítsák - nem szimpatizál a gondolattal. Tudomásomra jutott, hogy 2014. november 21-i halála előtt még elolvasta a 2014 őszi megjelent tanulmányomat (*Banyár* [2014]), ahol először fejtettem ki az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer legfontosabb elveit, és nem tetszett neki. Szintén tőle származó informális jelzésnek lehet venni, hogy a hozzá nagyon közel álló Berlinger Edina Guszt halála után nem sokkal írt róla egy rövid méltatást (*Berlinger* [2015]) – ami azonban elég furcsára sikeredett. A két és egy negyed oldalból ugyanis két oldal, mint azt az ott lévő alcím is mutatja (Gyermekszámtól függő nyugdíj: jó ötlet ez?), egy – szándéka szerint – „Guszt” szellemében tett kirohanás a gondolat ellen, szembeállítva azt az ő megközelítésével. Elképzelhetőnek tartom, hogy ez ténylegesen egyfajta „szellemi örökség”, amit Augusztinovics Mária annak idején Berlinger Edinára bízott.

Ugyanakkor számomra például annak idején *Augusztinovics* [1987] nagy inspirációs forrás volt, főleg abban a tekintetben, hogy a gyermekevelés a társadalmi újratermelés fontos eleme, amivel tartozunk a társadalomnak, s erről nem szabad elfeledkezni. (A fentebb idézett *Banyár-Mészáros* [2003]-féle megközelítés is innét eredeztethető – bár már némileg továbbgondolt változatban.) A magam részéről a többi Augusztinovics-művet már jóval később olvastam, például az általam idézni szokott

⁴ A 2012-es előadókön kívül csatlakozott a szerzői/előadói körhöz Tóth I. János filozófus, Benda József, Morvayné Bajai Zsuzsanna, Matits Ágnes és Mihályi Péter (ő továbbra is bírálóan).

alapvető *Augusztinovics* [1993/2014]-et már csak az én 2014-es tanulmányom (első változatának) elkészülte után (*Banyár* [2014]). És minden szubjektív elzárkózása ellenére Augusztinovics Mária mindenképpen a téma előfutára, illetve ettől függetlenül is: világviszonylatban az elsők között próbálta meg az emberi életciklust egyfajta gazdasági egységben vizsgálni, s ebből következtetéseket levonni, s nagyon eredeti (azóta sem megvalósult, de egyre aktuálisabb) javaslatokat megfogalmazni. Ráadásul az emberi életciklus pénzügyeinek egységben való kezelését a gyermeknevelés és a nyugdíjrendszer összekötésének a hívein kívül manapság mások nem igazán képviselik.

Ebben a tanulmányban megpróbálom összevetni egymással Augusztinovics elgondolásait és az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer elméletét. Miben párhuzamos és miben különbözik egymástól a két gondolatrendszer? Ehhez előbb a nyugdíj és a gyermeknevelés összekötését javasló gondolatokat tekintem át, majd Augusztinovics átfogó életpálya-finanszírozási javaslatát – megkülönböztetve ennek két változatát –, s végül próbálom felvázolni, hogy hol és miért konvergál, illetve divergál egymáshoz/-tól a két megközelítés.

Különböző megközelítések a nyugdíj és a gyermeknevelés összekötésére

A nyugdíj és a gyermeknevelés összekötésére jelenleg nincs egységes elmélet, hanem eredetileg egymástól többé-kevésbé függetlenül gondolkodó értelmiségiek (többnyire közgazdászok) egymáshoz némileg hasonló, de részleteiben nagyon eltérő megközelítései, amelyeket valamely inspirációs forrás alapján egymaguk dolgoztak ki. Nekem például két inspirációs forrásom volt: egyrészt a fiatal tanársegédként olvasott *Augusztinovics* [1987], amelyből alapvetően az a gondolat maradt meg bennem, hogy az életpálya nem a munkába állással kezdődik (az ellenkezője sajnos közhely a nyugdíj-közgazdaságtanban), a másik pedig az életbiztosítás (benne az életpálya-finanszírozás) elmélete és gyakorlata, amelyet biztosítóknál és a felügyeleten dolgozó közgazdászként/aktuáriusként ismertem meg. Másokat bizonyára egészen más gondolatok fogtak meg Augusztinovics Mária életművéből, s többeknek az egyik legfontosabb valószínűleg az a régi megfigyelés, hogy a társadalombiztosítási rendszerek széles körű bevezetése és a fertilitás nagyarányú csökkenése időben egybeesett, amiből a legtöbben teljesen logikusan le is vonták a következtetést, hogy a kettő között ok-okozati összefüggés van (a magyar nyelvű irodalomból lásd erről például *Gál* [2003] és *Mészáros* [2005]). Ezt a vélelmezett logikai összefüggést nevezik társadalombiztosítási hipotézisnek (*social security hypothesis*), amelyet *Fenge-Scheubel* [2014] általános összefüggésként magyaráz: ha az állam véd valamely kockázat ellen – mint a társadalombiztosítás esetében a baleset, betegség és szegénység –, akkor csökkenti az ezek elleni egyéni erőfeszítést. Ennek egy speciális esete a társadalombiztosítás és a termékenység közötti kapcsolat, amelyet (vagyis, hogy az előbbi bevezetése csökkenti az utóbbit) e tanulmány új adatokkal próbál bizonyítani, hiszen a korrekt bizonyítás ebben a kérdésben nagyon nehéz. A kapcsolatot egyébként úgy magyarázták, illetve magyarázzák, hogy régen a gyermekvállalás

egyik gazdasági oka az időskori szegénység elleni védelem volt, hiszen a felnőtt aktív gyermek eltartotta az idős, már munkaképtelen szüleit. A társadalombiztosítás kialakulásával ez a motívum kiesett, s ez tükröződik a fertilitás csökkenésében, ami mindenféle problémát okoz a gazdaságban – nem utolsósorban éppen az állami nyugdíjrendszerben, tehát a társadalombiztosításban. Logikusan adódik tehát, hogy ha nagyobb fertilitást akarunk, akkor újra be kell vezetni ezt az „időskori biztonsági” motívumot, vagyis a gyermek jövedelmének egy részét vissza kellene juttatni az időközben nyugdíjassá vált szülőnek – akár a társadalombiztosítás némi módosításával is –, hogy valahogyan szimuláljuk a korábbi állapotokat.

A közvetlentranszfer-javaslat

Pontosan ez volt az a gondolatmenet, amely az első „nyugdíj és gyermekvállalás” javaslatához vezetett 1987-ben (Demény [1987/2016]), és – a fenti logika konklúziójaként – úgy szólt, hogy utaljuk át közvetlenül a gyermek tb-járulékának egy meghatározott százalékát a nyugdíjas szülőnek. Vagyis a nyugdíj egy része függjön a gyermek meglététől, illetve keresetétől, ugyanúgy, mint hajdan. Cikke angol változatának alcíme: A Pronatalist Reform, s ez, vagyis a pronatalizmus, a későbbiekben is alapvető jellemzője lett a hasonló javaslatoknak, amelyek vagy hivatkoznak Demény Pálra, vagy teljesen önállóan jutnak hasonló gondolatmenettel hasonló következtetésre (például *Giday–Szegő* [2018], [2020], *Németh* [2020], *Tóth* [2020]).

E javaslatok célja (és még nagyon sok másiké) pronatalista, az eszköz pedig a gyermek jövedelme (járuléka, személyi jövedelemadója) egy részének közvetlen transzfere a nyugdíjas szülőhöz. Emiatt is közkeletű az a vélekedés, hogy a nyugdíj és a gyermekvállalás összekötésének a célja egyértelműen a gyermekvállalás ösztönzése – ami (mint később látjuk) ebben a formában nem igaz. És ez erős támadási felületet is ad az ilyen javaslatokkal, illetve általában a nyugdíj és a gyermekvállalás összekötésével szemben, mivel úgy tűnik, mintha ezek a javaslatok egy kompakt, szikár logikájú nyugdíjrendszer egységét kívánnák megtörni egy oda nem illő elemmel.

Úgy tűnik, mintha lenne egy harcos kisebbség, amely az általa fontosnak tartott ügy érdekében hajlandó lenne szétzilálni egy jól működő rendszert, ráadásul precedenst teremtve arra, hogy mások is a saját maguk által fontosnak tartott, ám partikuláris jelentőségű ügyeket a nyugdíjrendszeren keresztül támogassák. Másoknak pedig az juthat eszébe, hogy a nyugdíjrendszert sokszor alkalmazták kétes politikai érdekem (a partizánszövetségi tagságtól az országgyűlési képviselőségig) elismerésének az eszközeül. Logikailag azonban ezzel a megoldással nem ez a legfontosabb probléma – amit nevezhetünk gyermek és szülő közötti közvetlen transzferre vonatkozó elképzelésnek vagy csak egyszerűen *közvetlentranszfer-javaslatnak* –, de erről később. E javaslat előnye viszont egyszerűsége, könnyű megérthetősége és kommunikálhatósága, amit az is mutat, hogy ha a téma nagy ritkán előkerül egy-egy – jellemzően nem fővonalbeli – politikusnál, akkor általában ezt képviseli. Azt is lehet mondani, hogy a gyermeknevelés és a nyugdíjrendszer összekapcsolásával kapcsolatban elsősre legtöbbször ez az ötlet „ugrik be” az embereknek.

Az MNB 330 pontos javaslatában is lényegében erre egyszerűsítették a témát, pedig nem is ennek a változatnak a híveit idézték forrásként (MNB [2019]). A közvetlentranszfer-javaslat egyszerűségének részben az is az oka, hogy a javaslattevők nagy része magával a nyugdíjrendszerrel, annak problémaival nem igazán foglalkozott (kivétel Mészáros [2005] és Németh [2012], [2020], akik viszont szándékuk szerint az egyszerűséggel a politikusok vélt fogadókészségéhez igazodtak).

A gyermeknevelés mint járulékfizetés

A gyermeknevelés és a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos javaslatok következő szintje, amikor az – egyébként is megreformálni javasolt – nyugdíjrendszerbe illesztik bele a gyermeknevelés elismerését, mégpedig úgy, hogy a gyermeknevelést is járulékfizetésnek javasolják elismerni. Ennek a megoldástípusnak – nevezzük *gyermeknevelés mint járulékfizetéses* javaslatnak – a motivációja kettős, a pronatalizmus, tehát a születésszám ösztönzése mellett a méltányosság nyugdíjrendszerbeli helyreállítása is, hiszen a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer nyilvánvalóan nem méltányos azokkal, akik végső soron fenntartják azt, tehát akik gyermekeket nevelnek. Botos–Botos [2011], [2012], [2020] egy, a német pontrendszer mintájára megreformált folyó finanszírozású rendszert alakítana át így. A Banyár József, Gál Róbert, Mészáros József szerzőhármas pedig a saját, egyéni számlás (NDC)⁵ reformjavaslatába (Banyár–Mészáros [2003], illetve Banyár–Gál–Mészáros [2010]) dolgozta bele a gyermeknevelés járulékfizetesként történő elismerését – a 2010-es évek legelején készült, de csak később jelent meg a *Banyár és szerzőtársai* [2016].

A nemzetközi szakirodalomban Hans-Werner Sinn és Martin Werding a német pontrendszeres nyugdíjrendszert javasolták ily módon átalakítani (Sinn [2005] és Werding [2014]). Érdekes, nyugdíjszakmai szempontból több helyen nem teljesen konzisztens kísérlet Alessandro Cignóé (Cigno [2010]). Giday–Szegő [2012], [2018], [2020] megoldása valahol a közvetlentranszfer- és a gyermeknevelés mint járulékfizetéses javaslatok között mozog. Alapvetően az elsőhöz áll közelebb, de annyival bonyolultabb annál, hogy a gyermek járulékrészét felhalmozzák, s ebből lesz később a szülőnek nyugdíja. Ezzel azonban nagyrészt elvész ennek a javaslatnak az előnye: az egyszerűsége. Pozitívuma viszont az elemzésüknek, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján megpróbálják számszerűsíteni a gyermeknevelés költségeit, ami elengedhetetlen a továbblépéshez. További pozitívum a diagnózis, amely különösen Botos–Botos [2011], [2012], [2020] elemzésében alapos. Nagy hátránya viszont mindezen javaslatoknak (beleértve a közvetlentranszfer-javaslatokat is), hogy a folyó finanszírozású rendszer hibáinak értő bemutatását nem követi az elemzésből logikusan következő, de esetleg merésznek tűnő következtetések levonása. Emiatt a terápiás javaslatok itt logikailag nem koherensek, sőt végső soron még meg is erősítik (mintegy „legitimálják”) a hibás működésű folyó finanszírozású rendszert azzal, hogy nem kérdőjelezi meg működésének alapelvét, vagyis azt, hogy a nyugdíj a járulékfizetésért

⁵ Névleges egyéni számlás rendszer angol elnevezése: *Notional (Non-Financial) Defined Contribution, NDC*.

cserébe jár. S innentől továbbra is érintetlenül hagyják azt a korábban is említett lát-
szatot, hogy ezek a javaslatok végső soron megerősöskolják a koherens logikájú folyó
finanszírozású rendszert.

Az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer

Egy koherens logikájú, a gyermekvállalást és a nyugdíjrendszert összekötő javaslatra elő-
ször egy – kutatási és nyugdíjelméleti szempontból – kívülállókból (főleg életbiztosítási
szakemberekből) álló négyfős csapat tett javaslatot 2005-ben (*Hyzl és szerzőtársai* [2005]),
s én is ezt a logikát próbálom követni (*Banyár* [2014], [2016], [2020], [2021], amelyek közül
a *Banyár* [2020], [2021] egy átfogó diagnózis és reformjavaslat). Ezt a harmadik típusú
javaslatot *emberitőke-alapú nyugdíjrendszernek* neveztem el. Előzményként fontos még
megemlíteni Benjamin Bental nevét, aki egy modellben már 1989-ben bebizonyította,
hogy a folyó finanszírozású rendszer fenntartható, ha a nyugdíjat a gyermekek száma
alapján osztják szét (*Bental* [1989]).

Az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer elgondolása próbál túllépni a pronataliz-
muson, bár itt is magától értetődő, hogy a folyó finanszírozású rendszer visszafogja
a termékenységet. Ennek okát azonban abban látja, hogy maga a folyó finanszírozású
rendszer logikailag hibás, s a hibát önmagáért, vagy ha úgy tetszik, a nyugdíjrendszer
koherens működéséért kell kijavítani, nem azért, hogy az a későbbiekben ösztönözze
a gyermekvállalást. Viszont azért, hogy a hibát kijavítjuk, elhárítunk egy nagyon
erős ellenőztöngést a gyermekvállalás útjából.

A folyó finanszírozású nyugdíjrendszer logikai hibája – amely mögött egy sokkal
mélyebb gazdasági probléma is meghúzódik – az, hogy az az emberitőke-befektetés meg-
térülését és hozamát nyugdíjként osztja szét úgy, hogy a szétosztásnak lényegében semmi
köze nincs ahhoz, hogy ki mennyivel járult hozzá ehhez a befektetéshez, sőt igazából még
ahhoz sem, hogy mennyi ez a befektetés. Tehát a folyó finanszírozású rendszer lénye-
gében egy olyan emberi tőkén alapuló nyugdíjrendszer, amely nem díjazza magát ezt
a befektetést. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között kevesen vállalkoznak a vesz-
teséges „üzletre”, s „emberitőke-alulbefektetés” történik (*Banyár* [2020]).

A fenti logikai hiba megjelenési formája, hogy – felületes analógia alapján – a nyugdíj-
járulékot a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer befektetési, s nem a megtérülési oldalá-
hoz kapcsolják. (Alapvetően ezt a hibát nem ismerték fel sem a közvetlentranszfer-, sem
a gyermeknevelés mint járulékfizetéses javaslatok hívei – és persze Augusztinovics Mária
sem, mint ezt majd meglátjuk.) A felületes analógia, hogy a járulék ugyanolyannak tűnik,
mint a „hagyományosan feltőkésített”, befizetéssel meghatározott (*defined contribution*,
DC) nyugdíjrendszerekbe történő befizetés, „csak” itt nem halmozzák fel tőkeként ezt
a befizetést, mint a feltőkésített, befizetéssel meghatározott rendszerekben. Ez azonban
alapvető eltérés, amelyet az tesz lehetővé, hogy a rendszer mögötti tőke itt valójában
a jövő nemzedékek emberi tőkéje. Emiatt viszont a járulék a rendszernek nem a befize-
tés, hanem a megtérülés oldala. Ezáltal fizeti ugyanis vissza a járulékfizetők generációja
a már nyugdíjas szülei generációjának felnevelésük költségeit s annak kamatát. Mond-
hatni, így téríti meg azok emberitőke-beruházását. Emiatt téves úgy gondolni, hogy

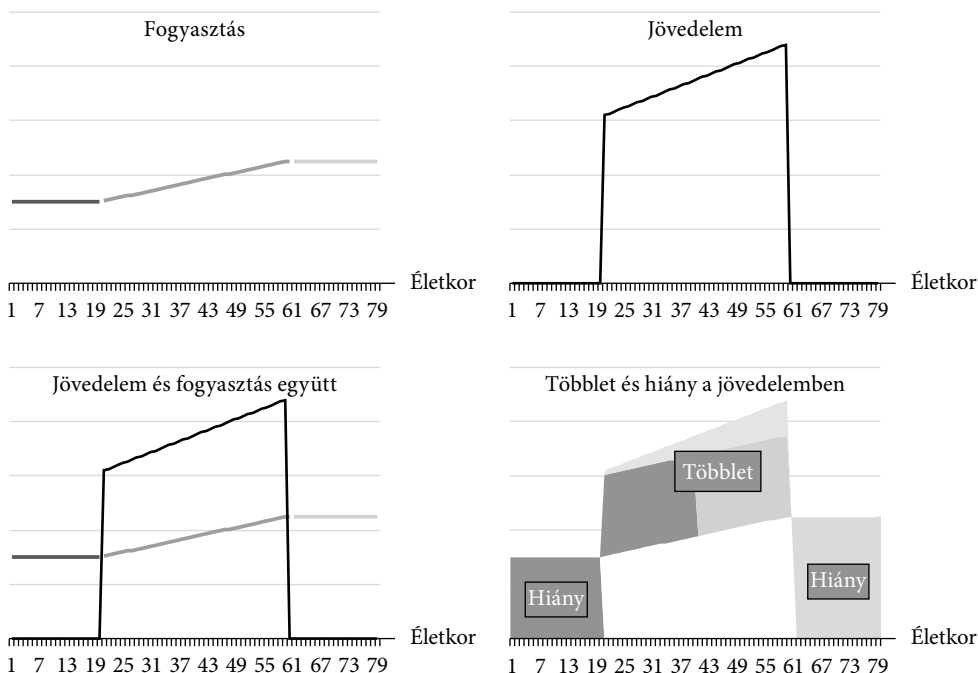
a járulékfizetésért „jár” nekik valami. (Ezért talán rossz is az elnevezés, inkább, mondjuk, „törlesztésnek” kellene hívni azt.) Ellenkezőleg: ezt azért kötelező fizetniük, mert az ellenszolgáltatást már mindenki rég megkapta érte, amikor felnevelték. A járulékot pedig azok között kell szétosztani, akik felnevelték magukat a járulékfizetőket, hozzájárulásuk arányában. Mivel ők addigra már nagyrészt inaktívak lesznek, mire gyermekeik képesek járulékot fizetni, ebből következik, hogy ezt nyugdíjként kapják vissza.

A járulékfizetőknek pedig nem az általuk befizetett járulékból lesz nyugdíjuk, hanem abból, hogy maguk is gyermeket nevelnek, feláldozva jövedelmük és idejük jelentős részét, tehát végső soron megtakarítanak (amit a mostani nyugdíjrendszer nem ismer el ilyennek) – vagy ha ezt nem akarják, akkor azáltal, hogy hagyományos módon takarékoskodnak. Ennek a forrása pedig az a relatív megtakarításuk, amely azáltal képződik, hogy nem vállalnak gyermeket. (Amihez az államnak létre kell hoznia egy feltőkésített nyugdíjrészrendszert, amely – sok minden egyéb mellett – leginkább abban különbözhetne a lényegében megszüntetett magánnyugdíjpénztári rendszertől, hogy nem mindenkire vonatkozna, csak a gyerektelenekre és az átlagosnál kevesebb gyermeket nevelőkre, vagyis ez az állami nyugdíjrendszernek nem a részleges, hanem a szelektív feltőkésítését jelentené.)

Az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer működésének, a generációk közti jövedelemáramlásnak, a jövedelemhiány jövedelemtöbbletből való pótlásának a logikáját próbálja leegyszerűsítetten szemléltetni az 1. és a 2. ábra.

1. ábra

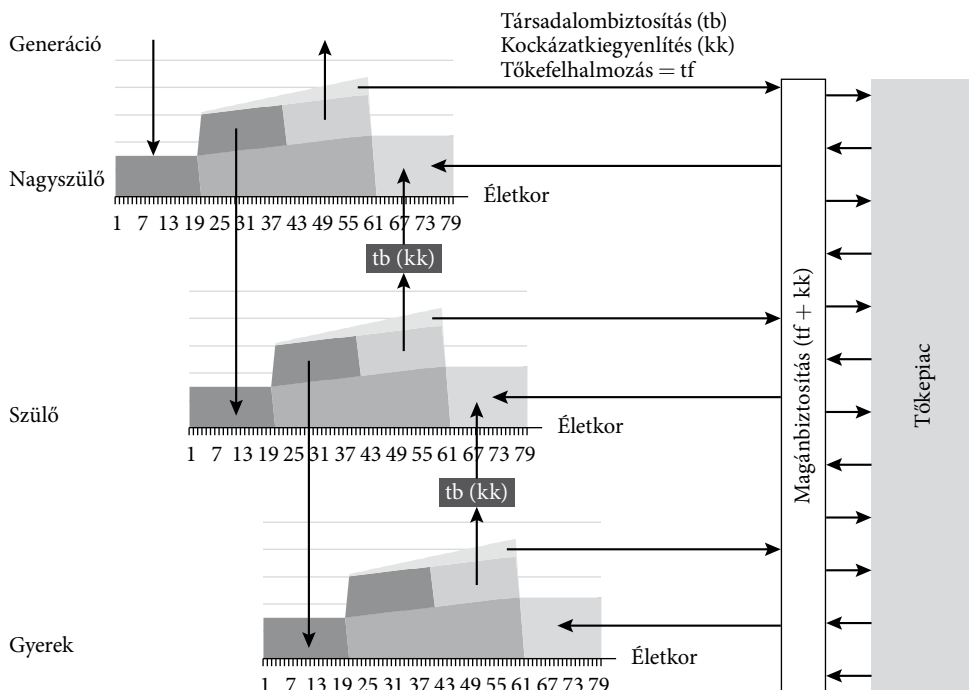
A jövedelem és a fogyasztás kapcsolata az életkor függvényében

Forrás: saját szerkesztés.

2. ábra

Az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer működésének a logikája – a jövedelmi hiány áthidalásának módszere (és intézményei) a generációk között

Forrás: saját szerkesztés.

A 2. ábra szerint gyermekkorában mindenkit eltartanak – főleg a szülei, akik nemcsak pénzt, hanem rengeteg időt is áldoznak ezért, ami elvonja őket a jövedelemtermelő tevékenységtől, de a különböző transfereken és az adókból finanszírozott oktatási rendszeren keresztül részben az átlagos adófizetők is –, ezáltal mindenkinek adóssága keletkezik szüleivel és az adófizetőkkel (akik között a szülei is ott vannak) szemben. A szülők generációja ezért visszafizeti ezt az adósságát a társadalombiztosításon keresztül a nagyszülők generációjának, akiknek főleg ebből lesz nyugdíjuk – attól függően, hogy mennyi és milyen jövedelemtermelő képességű gyermeket neveltek. Ezt kiegészíthetik egyéni megtakarításokkal (a gyermektelenek ezt mintegy kötelezően teszik meg) az összefoglalóan „magánbiztosításnak” nevezett intézményrendszeren keresztül, ami teljesen „hagyományosan” feltőkésített intézményrendszert jelent (nyugdíjpénztárak, életbiztosítók s a fent említett feltőkésített állami részrendszer). Ez elsősorban aktív életpályájuk második felében teszik, mert az elsőben vagy gyermeket nevelnek, vagy takarékoskodnak. A kettőt együtt nem kell végezniük, vagyis a gyermeket nem nevelő – a mai helyzettel szemben – itt nem jár anyagilag jobban, mint a gyermeket nevelő. Mind a gyermeket nevelő, mind pedig a gyermeket nem nevelő „félreteszi” jövedelmének egy részét későbbi nyugdíjukra, csak az egyik emberi tőkében, a másik pedig „hagyományos” tőkében. A gyermekneveléshez való hozzájárulást például pontokban

lehet mérni (például egy gyermek egyévi nevelése egy pont az érintettek között szétosztva). Ezen felül töredékpontokat az egyszerű adófizetők is kapnak, adójuk arányában elosztva azokat. Az ilyen pontok összes száma úgy aránylik a közvetlen nevelőknek juttatott pontokhoz, ahogyan az általuk végzett gyermeknevelési munka költsége aránylik az adófizetők által finanszírozott gyermeknevelési kiadásokhoz. A nyugdíjasok az aktuálisan befolyt „törlesztést” (nem „járulékot”) pontjaik arányában kapják meg. (A pontos rendszer ennél némileg bonyolultabb, lásd erről a *Banyár* [2020], [2021]).

Jelenleg a folyó finanszírozású rendszer „hivatalos ideológiája” szerint a járulék azért befizetés, mert abból államadósság, mégpedig ki nem „nyomtatott”, vagyis „implicit” államadósság lesz. 2017 óta az EU tagállamainak kötelező is kiszámolniuk ezt, bár közzétenni nem. Az első számítás szerint a magyar nyugdíjrendszer mögötti implicit államadósság az éves GDP mintegy 240 százaléka. Ez a hatalmas szám (ami máshol még sokkal nagyobb) egyben azt is mutatja, hogy ez közgazdaságilag egy teljesen irreális konstrukció. Az implicit államadósságra egyébként mint fogalomra és mint ideológiára nehezen és későn találtak rá. *Kotlikoff* [1993] szerint az érdem Martin Feldsteiné, aki egyébként kifejezetten a folyó finanszírozású rendszer bírálataként alkotta meg ezt a fogalmat, rámutatva, hogy az amerikai költségvetés adóssága sokkal nagyobb, mint amit – tévesen – közölni szoktak (*Feldstein* [1974]). (Pedig azóta a sokszorosára emelkedett ez az érték is.) Ez az ideológiai lemaradás általában is jellemző a folyó finanszírozású rendszerre. Roosevelttel az 1930-as évek közepén (1935-ben) még közgazdasági megalapozás nélkül alkotta meg azt a törvényt, amelyet majd két évtized múlva *Samuelson* [1958] alapozott meg – akkor még az implicit államadósság fogalma nélkül. Ha figyelmesebben olvassuk *Samuelson*-t, akkor ez a fogalom nem véletlenül hiányzott. A nála kulcsfontosságú szerepet játszó „biológiai kamatláb”, vagyis a népesség növekedési üteme, amivel a nyugdíjakat indexálni kell, elvileg negatív értékeknél is működik, vagyis népességcsökkenés esetén elvileg csökkenteni kellene nála a nyugdíjat. Ez a motívum később feledésbe merült, így vált szükségessé az implicit államadósság fogalmának megalkotása. Az persze alternatíva lett volna, hogy már korábban kimondják: a rendszer elvileg hibás, és újra kell alkotni azt.

Az említett logikai hiba mögötti mélyebb gazdasági probléma pedig az, hogy a modern korban a gyermekvállalás mögül teljesen eltűnt a gazdasági érdekelttség, miközben annak költsége történelmileg soha nem látott magasságba emelkedett. Úgy is lehet mondani, hogy az emberi tőke újratermelésének fenntartható finanszírozását a modern korban sehol sem oldották meg, párhuzamosan azzal, hogy a régi módszereket (gyermekmunka, a gyermekek felnőve eltartják időszüleiket a családi gazdaságon belül, stb.) vagy betiltották (bár ez magától is megszűnt, ahol a gyermekek iskoláztatása kötelezővé vált), vagy a gazdaság átalakulása miatt váltak alkalmazhatatlanná. Ilyen körülmények között arra a régi elvre hivatkozni, hogy a gyermeknevelés magánügy, a fejek homokba dugását jelenti. Régen ugyanis, amikor ez az elv kialakult, a gyermekvállalás úgy volt magánügy, hogy gazdaságilag egyben nyereséges „vállalkozás” is volt, ma pedig úgy, hogy a gyermeknevelés gazdasági hasznát a körülmények és a szabályozás teljesen eltüntette, semmivel nem helyettesítették párhuzamosan a gyermeknevelés költségeinek a radikális megnövelésével/megnövekedésével. A „magánügyre” való hivatkozás pedig olyan körülmények között, amikor a modern nyugdíjrendszeren

keresztül a gyermeknevelés hasznát lényegében közhaszonná minősítik át – nézőponttól függően –, vagy cinizmus, vagy tudathasadás.

Hajdan a gyermekek felnevelésük költségeit lényegében már gyermekkorukban elkezdték törleszteni az akkor még bőven aktív korú szüleiknek, és törlesztették akkor is, amikor szüleik már inaktívvá váltak. Ekkor lényegében a gyermekeik nyújtották nekik azt, aminek akkor a mai nyugdíj megfelelt. Ma ennek a törlesztésnek a megkezdése csak jóval később, aktív korokban kezdődhet meg, akkor, amikor a szülők nagyobbik része már idős, inaktív, így teljesen logikus, hogy a felnevelésük költségeit a gyermekek generációja a szüleik generációjának a nyugdíjrendszeren keresztül törlessze. Így az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer egyben erre a mélyebb – a gyermeknevelési költségek érintettek számára való megtérítése – problémára is szisztematikus választ adna. Egy ilyen mechanizmuson keresztül a gyermeknevelés költségeinek végső finanszírozója – igaz, utólag – maga a gyermek lenne, tehát a gyermeknevelés – általánosabban: az emberi tőke újratermelése – egy önfenntartó „üzlet” válna a közvetlenül érintettek számára is.

A folyó finanszírozású nyugdíjrendszer kialakítói annak idején nem vették észre az emberi tőke újratermelésének ezt a problémáját. Feltehetően (legalább részben) azért, mert épp egy soha nem látott *baby boom* vette kezdetét nem sokkal a bevezetése után, s emiatt úgy tűnt, hogy az, hogy legyen elég gyermek, magától teljesül. Problémának akkoriban sokkal inkább a túl sok gyermek tűnt (lásd például *Pearce* [2016]). Mint fent már kifejtettük azonban maga a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy ez a demográfiai tendencia az ellenkezőjébe forduljon.

A fentiek miatt az a nagyon elterjedt, főleg amerikai neoklasszikus közgazdászok (például *Feldstein*, *Kotlikoff*) s az életbiztosítók és nyugdíjalapok által erőteljesen hirdetett nézet (Magyarországon elsősorban *Farkas András* képviseli – például *Farkas* [2019]), miszerint a folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek problémáinak a megoldását a nyugdíjrendszer feltőkésítése jelenti, meglehetősen egyoldalúnak tekinthető, hiszen az semmit nem mond a fenti mélyebb problémáról. A népesség újratermelésének a finanszírozása továbbra is megoldatlan marad, sőt ha meghirdetnének egy feltőkésítési reformot, az várhatóan tovább csökkentené a gyermekvállalást, hiszen az a gyermeknevelési korban lévők jövedelmének újabb részét vonná el, kiszorítva onnét a gyermeknevelési költségeket (*Banyár* [2019]). Tehát míg az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer a fenti egész problémahalmazt komplexen kezelné, addig a nyugdíjrendszer feltőkésítése erősen részlegesen. Legalábbis, ha nem kötjük össze a gyermeknevelés finanszírozását támogató, a nyugdíjrendszertől elkülönült állami rendszerrel, ahogyan azt *Augusztinovics* javasolta.

Augusztinovics elmélete az emberi életpálya finanszírozásáról

Az alapváltozat

Augusztinovics Mária életműve szerteágazó, és én itt meg sem kíséreltem áttekinteni. Csak az engem érdeklő témával kapcsolatos írásaival foglalkozom, mégpedig a folyóiratokban megjelent tanulmányai alapján. Természetesen vannak más, kéziratosa

tanulmányai is erről a témáról, amelyekre itt-ott utalást tett (egy ilyenrel még az 1990-es évek elején én is találkoztam az akkori Állami Biztosítónál). Ezek azonban nem igazán elérhetők, s valószínűleg ezekben a nyilvánosan megjelent tanulmányainak gondolatait konkretizálja speciális helyzetekre. Az itt idézett publikációiból úgy tűnik, hogy az emberi életpálya finanszírozásának problémája valamikor az 1970-es évek második felében kezdte el foglalkoztatni Augusztinovics Máriát: *Augusztinovics* [1982] utalást tesz az 1979-es, *Az emberi gazdaság leíró modellje* című sokszorosított doktori értekezésre, amely már nyilván ezzel a kérdéskörrel foglalkozik. Nyilvánosságra azonban csak az 1982-es tanulmányával lépett a témával kapcsolatosan, s szinte az 1990-es évek közepéig megjelent összes tanulmányában ezt a kérdéskört boncolgatta, legutoljára az *Augusztinovics* [1996]-ban, de legfőképpen *Augusztinovics* [1993/2014]-ben, ahol a kérdés legátfogóbb kifejtését adta.⁶ *Augusztinovics* [1999a], [1999b], illetve a [2002] már annak a dokumentumai, hogy ugyan még a nyugdíjrendszer foglalkoztatja, de már teljesen más nézőpontból, alig tesz utalást már korábbi megközelítésére, amit az alábbiakban megpróbálok összefoglalni.

Az 1982-es cikkében bírálja a közgazdaságtan szűk körű témamegközelítését, és megállapítja:

„Az emberi gazdaság nem korlátozódik az áru gazdaságra, következésképpen hiánytalan összefüggésrendszere nem ábrázolható, nem építhető fel pusztán az áru termelés kategóriáiból kiindulva. A közgazdasági elméletnek át kell lépnie jelenlegi határait, és ki kell terjednie az ember egész gazdasági tevékenységére.” (41. o. – kiemelés az eredetiben.)

Szerinte meg kell teremteni „az emberi élet ökonómiáját”. Ehhez – gazdasági szempontból – szakaszolni kell az emberi életpályát. Ebben a cikkben négy életszakaszt különböztet meg:

- csecsemőkor (még tehetetlen),
- a tanulás, befogadás, kiképzés, felkészülés, mintegy az emberi „beruházás” szakasza,
- az érett, felkészült ember aktív gazdasági működésének szakasza („munkaerő”),
- az „üzemen kivülség” szakasza, öregkor, betegség, rokkantság miatt.

Már *Augusztinovics* [1983] háromra csökkenti, összevonva az első kettőt. Ezeket *Augusztinovics* [1993/2014] elnevezi *gesztációnak* (első életszakasz), *szaporítónak* (középső életszakasz), valamint (ahogy megjegyzi: „jobb híján”) *nyugdíjaskornak*. Már maga ez a szakaszolás is kiemeli a szerzőt az életciklus-elméletek, illetve a nyugdíj-közgazdaságtan művelői közül, ők ugyanis szinte kivétel nélkül eltekin-tenek az első, a gesztációs szakasztól és annak problémáitól. Vagyis adottnak veszik, hogy valahonnét mindig előállnak a fiatal, munkára kész aktívak, akik aztán (az így megkurtított) „életpályájuk” kezdetén mindenféle okos döntéseket hoznak (várható) jövedelmük simításáról, egész életük során állandóan igyekezve elhárítani az állam teljesen felesleges és gyakran káros tüsténkedését – legalábbis a chicagói

⁶ Ennek a tanulmánynak a jelentőségét mutatja, hogy a *Közgazdasági Szemle* a 2014. októberi, jubileumi számában – amelyben az elmúlt hatvan évben megjelentett, legfontosabbnak tartott tanulmányait újra kiadta – ez az írás is szerepelt.

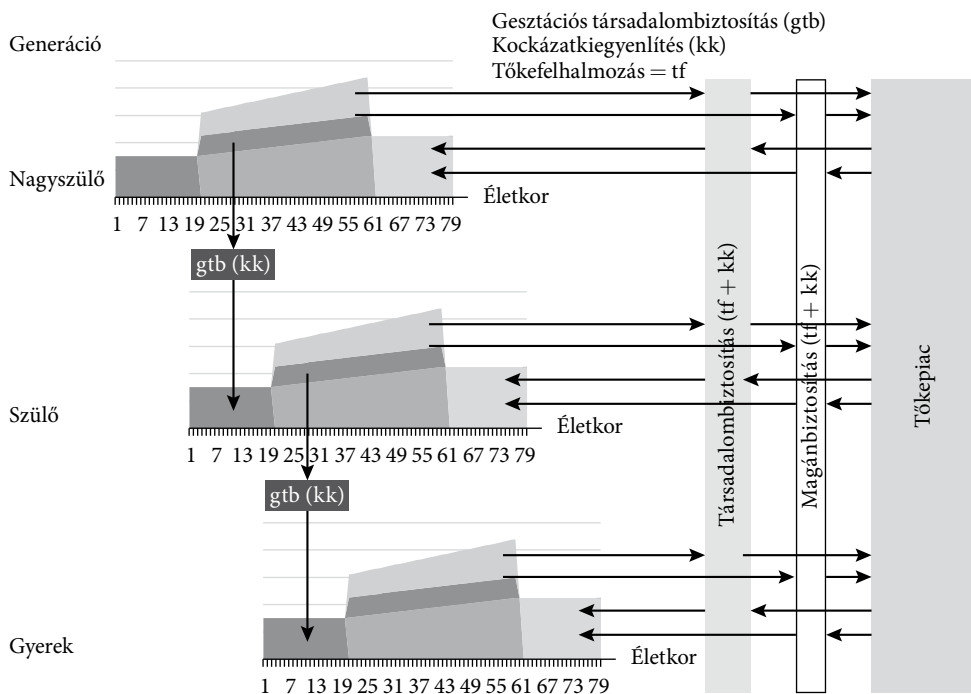
változatban. Augusztinovics azonban nem akarja megkerülni a gyermekkor finanszírozásának problémáját, ahol a döntéshozó nyilvánvalóan nem maga a gyermek, s ezzel magától értetődően szükség lesz valamilyen állam által létrehozott intézményrendszerre ennek lebonyolításához. Természetesen ez a kifejlett intézményrendszer akkor sem, azóta sem áll(t) rendelkezésre, csak egyes részei, amelyek nem feltétlenül állnak logikailag koherens kapcsolatban egymással. Természetesen ez nem csoda, hiszen hiányzott az elmélet is, helyesen állapította meg *Augusztinovics* [1982], hogy olyan elméleti modell kell,

„amely össze tudja kapcsolni az emberi munkát az emberi fogyasztással, mégpedig intertemporálisan és nem önmagában, biológiailag, hanem a gazdasági körforgás figyelembevételével” (46. o.).

A feladat, hogy megtaláljuk az elméleti összefüggést az emberi életpálya egyes szakaszai és finanszírozási módjaik között, valamint az ennek megfelelő társadalmi intézményrendszer megalkotása. Ez egy teljesen általános feladat, amivel az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer elmélete is szembesült, s a fent leírt megoldást adta rá. Augusztinovics megoldása, amit legteljesebben az 1993-as cikkében fejtett ki (mindjárt két, egymástól egyetlen, de lényeges ponton különböző változatban), ettől eltérő, s amit – a 2. ábrához hasonló szerkezetű – 3. és később majd a 4. ábrán lehet bemutatni.

3. ábra

A gesztáció és a nyugdíjaskor finanszírozása Augusztinovics szerint – az alapváltozat

Forrás: saját szerkesztés.

Ahogy a 2. ábráról, úgy a 3. és 4. ábráról is hiányoznak nyilak, amelyek a nagyszülők és gyermekek generációjából/generációjába mutatnak, egy az ábrán nem látható generációtól/generációba, így csak a szülők generációjának „nyílkészlete” teljes – de ennek alapján nyilvánvaló, hogy a többi generáció is mit tett/tesz, amikor szülő volt/lesz.

Nézzük először a 3. ábra – vagyis az alapváltozat – segítségével, hogy milyen rendszer is javasol Augusztinovics Mária, majd hasonlítsuk össze az ő rendszerét az emberitőke-alapú rendszerrel.

Augusztinovics szerint a szaporító szakaszban kell megtermelni nemcsak az abban az időszakban, hanem az egész életpályán elfogyasztott javak ellenértékét. Vagyis ekkor mindenkinek legalább annyit kell keresnie, hogy fedezze az aktuális fogyasztásán felül mind a gesztáció, mind a nyugdíjaskor fogyasztását, teljesítve egyfajta hosszmetzeti egyensúlyt. Ezt azonban úgy kell megtenni, hogy a gazdaságban keresztmetzetileg is teljesüljön, hogy az aktuális termelés és a fogyasztás is megegyezzen. Ehhez azt kell feltételeznünk, hogy a gyermekkori fogyasztás kölcsönből történik, amit később a szaporítókorban vissza kell fizetni, az időskori fogyasztást pedig szintén a szaporítókorban megtakarítás feléléséből – legalábbis (a bizonytalan élettartam miatt) várható értékben. A társadalomnak pedig létre kell hoznia azokat az intézményeket, amelyek biztosítják, hogy az életpálya során gördülékenyen megtörténjen a megfelelő pénzek átcsoportosítása. Természetesen itt gondok vannak, mert ezek az intézmények vagy csak részlegesen működnek, vagy sehogyan sem, és amelyek működnek, azok sem feltétlenül korrekt módon. Ahogy Augusztinovics 1993-ban írja:

„Meggyőződésem, hogy a gesztációs finanszírozás éppúgy *intézményesülni* fog, mint a nyugdíjaskor finanszírozása. (...) A különböző, ma ötletszerű finanszírozási formák lassan közelíteni fognak, egybeolvadnak, és fokozatosan leveszik a gesztáció terhének egyre nagyobb részét a családról, amely sokféle szerepkört megőrizhet, de mint az életpálya finanszírozásának intézménye máris túlélte önmagát.” (Augusztinovics [1993/2014] 1232. o. – kiemelés az eredetiben.)

A gesztációt finanszírozó társadalmi intézmény például az ingyenes (vagyis a szaporítókorban lévőkötől beszedett adókból finanszírozott) oktatás, a családi pótlék stb., a nyugdíjat pedig – Magyarországon szinte kizárólag – az állami társadalombiztosítás fizeti. Augusztinovics úgy látja, hogy a magyar (és természetesen más országok) állami nyugdíjrendszerével sok gond van (ezt elemzi például Augusztinovics [1987], [1992], [1993/2014], [1999a], [1999b], [2002], illetve Augusztinovics szerk. [2000]), sok mindent módosítani, reformálni kell azokon, azonban az életpálya finanszírozásának ez a része többé-kevésbé megoldott, magával az általa felosztó-kirovónak nevezett folyó finanszírozási rendszerrel nincs gond, legalábbis – velem ellentétben – soha nem fogalmazott meg azzal szemben alapvető kritikát, elfogadta – és sokszor jóváhagyóan idézte – annak alapelvét, miszerint a nyugdíj a járulékfizetésért cserébe jár.

Az állami nyugdíjrendszer kérdésénél azonban érdemes kicsit elidőznünk. Augusztinovics [1992] megállapítja:

„... azt mondhatjuk, hogy a magyar nyugdíjrendszer egy furcsa ellentmondásos állatfajt képviselt: *vagyonnal megalapozott felosztó-kirovó rendszer volt. Keresztmetzetben*

tekintve felosztó-kirovó rendszerként működött, de az állami garancia az állami tulajdont képező, hatalmas vagyonra támaszkodott. (Ez alapvető eltérés a nyugati országok rendszereitől ...)” (637. o. – kiemelés az eredetiben.)

Magyarán, amíg a termelőeszközök túlnyomórészt állami tulajdonban voltak, addig nem volt elvi különbség a folyó finanszírozású és a feltőkésített nyugdíjrendszer között, illetve az utóbbi formalitás lett volna. Az új helyzetben azonban Augusztinovics egyértelműen leteszi a garast a feltőkésített állami nyugdíjrendszer mellett, hiszen úgy folytatja, hogy

„ezt a vagyont fel lehetne használni egy alapszerűen kezelt nyugdíjbiztosítási rendszer létrehozására” (637. o.).

Hivatkozik rá, hogy az Augusztinovics [1989]-ben közölt is számítást erről, illetve Bod Péter is adott egy becslést (*Bod* [1992]) arra, hogy mekkora tőkével lehetne a társadalombiztosítást feltőkésíteni. Augusztinovics szerint ehhez legalább a nettó nemzeti vagyon 40-50 százalékára lenne szükség. Mindezekből úgy látszik, hogy a rendszerváltáskor szakértői körökben felvetődött, hogy újra feltőkésítsék az állami nyugdíjrendszert, ahogyan az a háború előtt működött. (Akkor ezt „várományfedezeti rendszernek” nevezték – *Szabó* [2000].) Ekkor még élt azon szakértők némelyike, aki látta a régi rendszert, s közreműködött az új rendszer létrehozásában – Bod Péter maga is ilyen volt. Augusztinovics még a témáról szóló fő cikkében, *Augusztinovics* [1993/2014]-ben is alapvetően egy feltőkésített állami nyugdíjrendszerben gondolkodott. Aztán később szemmel láthatóan erről letett, már nem látta a dolog politikai realitását, hiszen az állam juttatott ugyan némi vagyont a társadalombiztosításnak, de az a szükséges vagyonnak elenyésző töredéke volt csak. Ez is motivációja lehetett a később tárgyalandó módosított változatnak.

Ugyanakkor Augusztinovics ennek ellenére, amikor már látta, hogy a magyar rendszer a továbbiakban már semmiképpen sem „vagyonnal megalapozott felosztó-kirovó rendszer”, hanem „sima” folyó finanszírozású rendszer, annak elvi működésében nem látott problémát, sőt hevesen elkezdte védeni azt a Világbank által képviselt „új nyugdíj-ortodoxiától” (amely – mint tudjuk – az állami nyugdíjrendszer részleges privatizációját és feltőkésítését javasolta). S ezekben a cikkeiben (*Augusztinovics* [1999a], [1999b], [2002]) már nem nagyon utal az itt tárgyalt koncepciójára, amit a későbbiekben *gesztációs finanszírozásnak* fogok nevezni, annak legfeltűnőbb újdonsága miatt. Ugyanis Augusztinovics koncepciójának az igazi új eleme nem a nyugdíjrendszer reformjában, hanem a gyermeknevelés finanszírozásában volt.

Augusztinovics ezt egy erre a célra létrehozott társadalombiztosítás-szerű, szakosított intézményen keresztül képzelte el. Erre már *Augusztinovics* [1987]-ben utalt, nagyon röviden, annyira, hogy a konkrét javaslattal – erre az Augusztinovics-cikkekre hivatkozva – meg is előzte őt egy fiatal szerzőhármas (Haraszi Ákos, Szentgáli Tamás és Tóth István György) – igaz, javaslatukat csak nagyon általánosan fejtették ki (*Haraszi és szerzőtársai* [1990]). A 3. ábrán általam „gesztációs társadalombiztosításnak” (gtb) nevezett intézményt (annak alap és módosított változatában) végül az 1993-as tanulmányában fejtette ki (ahol amúgy nem hivatkozik az egyébként eléggé

visszhangtalanul maradt, bár nagyon érdekes történeti szociológiai elemzésen alapuló *Haraszi és szerzőtársai* [1990] javaslatára). Ezzel az intézménnyel megtörténne a gyermeknevelés „társadalmisítása”. Úgy működne, hogy az intézmény a szülőknek lényegében megtérítene a gyermekneveléssel kapcsolatos kiadásait, aminek fedezete az aktívaktól erre a célra beszedett díj lenne. Ezzel az valósulna meg, hogy a gyermeknevelés költségeit egyfajta társadalmi kölcsönből, s nem a szülők pénztárcájából finanszíroznák, amit a felnevelt gyermek a szaporító életszakaszában fizet vissza, fedezetet képezve a további generációk felneveléséhez.

Az alapváltozat és az emberitőke-alapú nyugdíjrendszer összehasonlítása

Ha összehasonlítjuk az emberitőke-alapú és a gesztációs finanszírozású rendszert – vagyis a 2. és 3. ábrát –, jól látszik, hogy Augusztinovics rendszere több és mondhatni „nagyobb” intézményt és több kapcsolatot („nyilat”) tartalmaz, mint az emberitőke-alapú rendszer. A legfontosabb különbség a kettő között, hogy az emberitőke-alapú rendszer a gesztáció és a nyugdíjaskor finanszírozását integráltan oldaná meg, lényegében úgy, hogy mindkettőben (nagyjából) ugyanaz a két generáció lenne érintett és zárná rövidre egymással az életpálya-elszámolást. A gesztációs finanszírozású rendszerben ezzel szemben állandóan nyitott lenne a generációk közti kapcsolat: sohasem annak adnának, akitől kaptak, és fordítva – azaz a Samuelson által az időskor finanszírozására vázolt hobbesi–rousseau-i generációk közötti társadalmi szerződés logikáját alkalmazná a gyermekkor finanszírozására is. Ezzel Augusztinovics – bár implicite – azt a logikát támogatja, hogy az életpálya két végének pénzügyi szempontból semmi köze egymáshoz, azok finanszírozását önállóan, egymástól függetlenül kell megoldani. Ez a gondolatmenet vonzó lehet azoknak, aki „tisztá”, „rendszerterítők” kapcsolatokat akarnak, vagy akik kompetensnek érzik magukat vagy a gyermeknevelés, vagy a nyugdíjrendszer finanszírozásában, de a másikban nem – például a már idézett Haraszi–Szentgáli–Tóth-szerzőhármasnak. Ugyanakkor ezzel a logikával – általában és konkrétan azon belül Augusztinovics megoldásával – szemben (és persze ezzel párhuzamosan az emberitőke-alapú rendszer mellett) több ellenérv hozható fel.

Az időskor és a fiatalkor finanszírozása valójában logikailag szorosan összekapcsolódik, amit az mutat, hogy ugyanazok a generációk tartják el egymást időben eltolva, oda-vissza. Ezt az emberitőke-alapú rendszer figyelembe veszi, a gesztációs finanszírozású nem. Az emberitőke-alapú rendszer esetében ez azt is jelenti, hogy itt az egymással finanszírozási kapcsolatban álló generációk létszámaránya viszonylag stabil, a gesztációs finanszírozású rendszer esetében viszont véletlenszerű. Ennek különösen a nagy demográfiai ingadozások esetében van jelentősége, hiszen emiatt ezekhez az emberitőke-alapú rendszer jól alkalmazkodik, míg a gesztációs finanszírozású nem. Ott előfordulhat, hogy egy nagy generáció gesztációs visszafizetése egy kis generációnak jut, túlf finanszírozva azt, és fordítva, vagyis ugyanúgy nincs itt mechanizmus a fizetési kapacitás és a finanszírozási igény egyensúlyának megteremtésére, mint a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer esetében. Az emberitőke-alapú rendszer viszont rugalmasan alkalmazkodik akármilyen demográfiai ingadozáshoz.

Ehhez kapcsolódik, hogy a logikailag önálló folyó finanszírozású rendszer csak samuelsoni lehet, vagyis ahol a nyugdíjakat a népességszámmal indexálják („biológiai kamat”) – illetve a bértömegindexszel, amely a népességnövekedés mellett figyelembe veszi a termelékenység (vagy legalábbis az ettől függő bérindex) növekedését is. Másképpen (és talán sokak számára ismerősen fogalmazva): ahol stabil járulékkulcs mellett is mindig teljesül a keresztmetszeti egyensúly, mert különben alacsony gyermekszám mellett a rendszer külső segítségre szorul (a járulékkulcs emelése is ilyen). Ez viszont nem felel meg annak, amit maga Augusztinovics vár el a nyugdíjrendszertől. Az *Augusztinovics* [1993/2014]-nek mindjárt a legelején leszögezi ugyanis, hogy a nyugdíjrendszertől elvárnánk, hogy

„[N]yújtson öregkori biztonságot – aki megfelelő hozzájárulást teljesített kereső pályája során, az élvezhessen tisztas öregkort, ne szoruljon szociális segélyre, ingyenkonyhára, közgyógyászati igazolványra.” (1219. o. – kiemelés az eredetiben)

Másképpen fogalmazva: az elvárás az, hogy a nyugdíj legyen arányos a hozzájárulással, vagyis a korábban fizetett járulékkal, de a folyó finanszírozású rendszer csak azt tudja teljesíteni, hogy a nyugdíj a következő generáció által fizetett járulékkal lesz arányos, aminek esetleg (a generációk különböző lélekszáma miatt) semmi köze nincs egymáshoz.

Természetesen az igaz, hogy a gesztációs finanszírozás intézményesítése stabil vagy viszonylag kis mértékben, egyenletesen változó népességet eredményez, ahol ez a probléma nem élződik ki, sőt ilyen népesség mellett még egy egyszerű folyó finanszírozású rendszer is elműködhet hosszú távon, a gyakorlatban megtalálva egyfajta egyensúlyi pontot, anélkül hogy az elvileg hibás konstrukciójából súlyos gyakorlati problémák adódnának. De ehhez azért egyfajta szerencsére is szükség van, a viszonylag problémamentes működés nem következik a két rendszer logikailag koherens felépítéséből.

A gesztációs finanszírozású rendszerben szemmel láthatóan *feleslegesen nagy a pénzmozgás*, vannak benne felesleges körök, elvont, majd visszaadott pénzek, míg az emberitőke-alapú rendszer a „nettózásra” törekszik, vagyis hogy csak ott legyen pénzmozgás, ahol feltétlenül szükség van arra. Emiatt az emberitőke-alapú rendszerben nincs szükség sem a gesztáció, sem a nyugdíjaskor külön „fizikai” feltőkésítésére (bár ha jobban belegondolunk, a gesztációt Augusztinovics maga is emberi tőkével tőkésítené fel – erről a módosított változatnál bővebben beszélünk). Az emberitőke-alapú rendszer persze feltőkésített, de úgy, hogy magát az emberi tőkét, a „járulékfizetők” (illetve inkább a „törlesztők”) fizetési kapacitását ismerjük el tőkének, s kezeljük azt annak megfelelően. Természetesen – ha kicsit továbbgondoljuk Augusztinovics javaslatát – lenne a gesztációs finanszírozású rendszerben is valamekkora nettósítási lehetőség, amihez a kulcs az a felfogás lehetne, amit az *Augusztinovics* [1996] mond (s amit az emberitőke-alapú rendszer ebben a formában nem oszt):

„Amikor eltartjuk és felneveljük gyermekeinket, akkor valójában saját felneveltetésünk költségét törlesztjük.” (27. o.)

Magyarán, az átlagos gyermekszámig mindenki maga finanszírozhatná a gyermeknevelést, s pénzmozgásra csak az átlag alattiaktól lenne szükség az átlag felettiek felé.

Vagyis egyfajta „gyermektelenségi” adó kivetésére és a sokgyerekesekhez való transzferálására lenne szükség. Igaz, ide még bizonyos, a „gazdag szülőktől” a „szegény szülők” felé történő mozgást is be kellene iktatni, ha jól értelmezem Augusztinovics javaslatát. (Érdekesség, hogy tapasztalat szerint ezzel a megoldással szemben sokaknak – akik emlékeznek még Rákosi és Ceaușescu hasonló nevű adójára – eleve ellenérzése van; talán ezért sem tárgyalta Augusztinovics.)

Egy további probléma a gesztáció és a nyugdíj finanszírozásának rendszerszerű szétválasztásával, hogy így a kettőt külön lehet kezelni (miközben azok szorosan összetartoznak), ami azt a látszatot kelti, *mintha a két problémát egymástól függetlenül, külön-külön is meg lehetne oldani*. Pedig az állami nyugdíjrendszer nem ígérhet több nyugdíjat, mint amennyit a felnevelt gyermekszám lehetővé tett, a különbséget a gyermektelenek által végzett szelektív feltőkésítéssel kell pótolni, mint ahogy az emberitőke-alapú rendszer javasolja. És a különválasztás azt is *lehetővé teszi, hogy a gesztáció finanszírozásának problémája háttérbe szoruljon*. Ennek jó példája, hogy az egyébként sokat publikáló Tóth István György is viszonylag korán abbahagyta a *Haraszi és szerzőtársai* [1990]-re és általában a témára való hivatkozást, illetve maga Augusztinovics is felhagyott a gesztáció finanszírozásának emlegetésével, ennek az 1990-es évek végétől nem nagyon van nyoma írásaiban, ahol már csak a nyugdíjrendszerre koncentrált, ott is arra, hogy a folyó finanszírozású rendszerrel semmi probléma nincs valójában, hiszen az öregek számának növekedését ellensúlyozza a fiatalok számának csökkenése, tehát az eltartottsági ráta nem nő, s hogy a fő probléma, hogy kevesen dolgoznak, illetve fizetnek járulékot. Ezek közül az első állítás mélyen problematikus (a fentiek alapján rekonstruálható, hogy miért gondolom így, ezért, s mert nem ez volt e cikk témája, külön nem foglalkozom itt a kérdéssel), a második viszont egy reális probléma volt, s azt azóta többé-kevésbé meg is oldotta a magyar gazdaság.

A módosított változat

Az alapváltozatban egy feltőkésített nyugdíjrendszer szerepel, s a rendszerváltás idején még elképzelhető volt, hogy az állami vagyon egy (nagyon jelentős) részét továbbra is a nyugdíjrendszer mögé teszik, ahogy – végső soron – a szocializmusban is ott volt. 1993-ra azonban világossá vált, hogy a dolgok nem ebbe az irányba mentek, ahogy azt *Augusztinovics* [1993/2014] is megállapította:

„[A]z exszocialista országokban néhány évvel ezelőtt még reális javaslat volt, hogy a túlnyomórészt állami tulajdonban lévő gazdasági vagyon megfelelő részét »jelöljék ki« nyugdíjvagyonként, adják át a nyugdíj-biztosítási alapnak. (Nem a kezelését, hanem a tulajdonát.) A vagyon hozamából a biztosító fizeti a régi nyugdíjakat, az új járulékokat pedig visszatáplálja a gazdaságba. Sem a fogyasztás, sem a reálfelhalmozás makrogazdasági összege nem változott volna, csak az intézményi felépítmény.

Persze éppen ez az, amire nem volt hajlandóság. Felesleges a részleteket taglalni: a lehetőség elmúlt. A volt állami vagyon mai roncsain ez a mutatóvány már nem hajtható végre, a tőkés magántulajdon alapján pedig a lehetőség eleve nem is létezett.” (1236. o.)

Ennek ellenére Augusztinovics még egy utolsó kísérletet tesz a nyugdíjrendszer fel-tőkésítésére oly módon, hogy javasolja a nyugdíjrendszer és a gesztáció finanszírozá-sának összekötését. Ahogy fogalmaz:

„[A] makrogazdasági összefüggések alapján *lehet* a nyugdíjvagyon nem a gazdaságba, hanem az emberi gesztációba fektetni.” (1233. o. – kiemelés az eredetiben.)

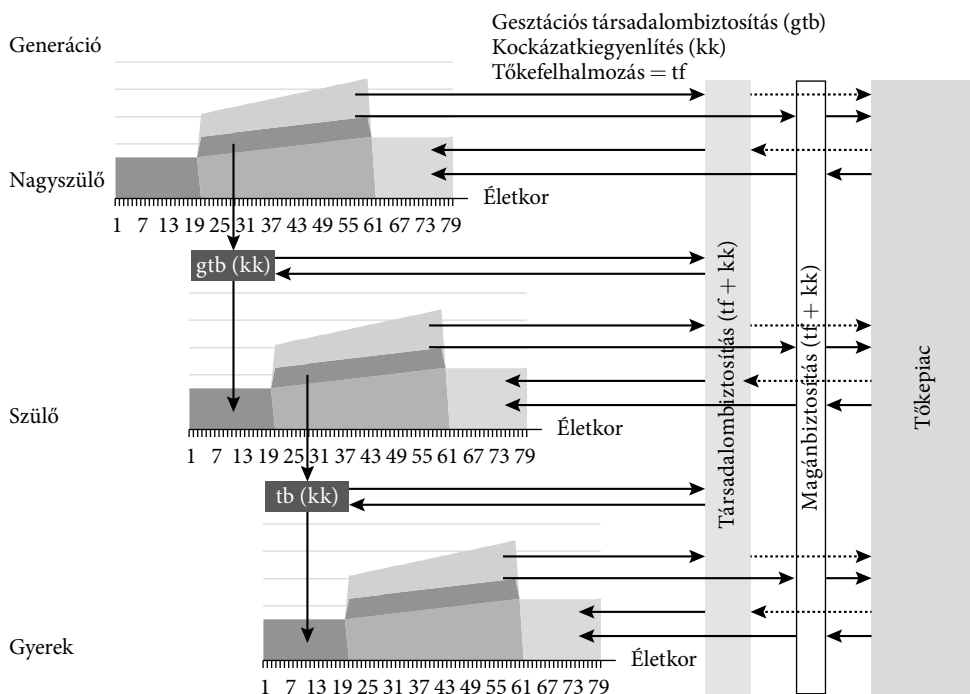
Sőt egyenesen ez lesz az a címben is említett „értelmes nyugdíjrendszer”, amely

„az intézményi lehetőségek (tágitandó) határáig, nem a gazdaságba, hanem az emberi gesztációba fekteti be a biztosítottak járulékait” (uo.).

Ezt próbálom sematikusabban ábrázolni a 4. ábrán.

4. ábra

A gesztáció és a nyugdíjaskor finanszírozása Augusztinovics szerint – módosított változat

Forrás: saját szerkesztés.

A nyugdíjvagyon így itt elsősorban nem a tőkepiacon fektetnék be (nem kizárva azt, hogy valamennyit ott is – ezt próbáltam jelezni a szaggatott vonalakkal), hanem a gyermeknevelésbe. No de hogyan? A vagyon befektetése pedig feltételezi annak megtérülését, vagyis hogy használatáért valaki fizet. De a gesztáció, vagyis a gyermeknevelés esetében hol találunk ilyet? Augusztinovics megoldása: tegyük fizetőssé az egész oktatási rendszert, vagyis az általános és a középiskolákat is az egyetemek mellett, amelyek akkor már Magyarországon is nyújtottak fizetett képzéseket is (bár a többség

államilag finanszírozott volt). Ezt a fizetőssé tett oktatást azonban nem a szülőkkel kellene megfizettetni, hanem a Gesztációs Alap nyújtana tanulókölcsönöket a diákoknak, amelyeket ezeknek a diákoknak felnőve vissza kellene fizetniük a Gesztációs Alapnak. S a Gesztációs Alapba a Nyugdíjbiztosítási Alapból kerülne a pénz úgy, hogy a nyugdíjjáradékot fokozatosan oda irányítják át, míg a nyugdíjakat a tanulókölcsönök visszafizetéséből finanszíroznák.

A megoldás előnye Augusztinovics szerint az lenne, hogy megjelenéne a rendszerben az oktatás valós költségei, az is lényegében piacon árazott tevékenység lenne, amit végső soron maga a tanuló fizetne meg. Azt is fontosnak tartja leszögezni, hogy ezt az „általánosított tanulókölcsönt” („általánosított”, mert nem csak az egyetemi tanulmányokat finanszíroznák belőle, mint Nyugaton sok helyen), nem profitorientált bankok nyújtanák, hanem lényegében a gesztációs társadalombiztosítás.

Azt lehet mondani, hogy Augusztinovicsnak ez volt utolsó próbálkozása a nyugdíjrendszer feltőkésítésre, de természetesen ezzel sem járt sikerrel. Úgy tűnik, a döntéshozóknak az, hogy e miatt a feltőkésítés miatt belemenjenek az oktatás valószínűleg nehezen elfogadható piacosításába, nem érte meg. Augusztinovics mindenesetre ezután mindkét témáját – a nyugdíjrendszer feltőkésítését és a gesztáció finanszírozását – elhagyta, s visszavonult a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer aktuális problémáinak elemzéséhez.

Kitérő: a tanulókölcsön és a nyugdíj összekapcsolása

A tanulókölcsön és a nyugdíj összekapcsolására, ami a módosított gesztációs finanszírozású változat alap gondolata, érdemes egy külön eszmefuttatást áldozni, mert az viszonylag külön életet kezdett élni. Ahogy *Augusztinovics* [1993/2014] írja:

„A gesztáció finanszírozásának történelmileg még nagyon új formája a »tanulókölcsön« (*student loan*), az egyetemi tanulmányok finanszírozására kapható bankhitel. (...) ez a gesztáció finanszírozásának igazságos és gazdaságilag racionális, jövőbe mutató formája.” (1231–1232. o.)

Ugyanakkor ennek mértékét az egész gesztációs finanszírozáson belül „jelentéktelennek” minősítette – ezért is akarta az egész oktatási rendszerre (nem csak az egyetemi tanulmányokra) kiterjeszteni a hatókörét. A tanulókölcsön és a nyugdíjrendszer összekötésének a gondolatát *Berlinger Edina* vitte tovább (*Berlinger* [2005]).

Érdekeség ugyanakkor, hogy nem Augusztinovics vetette fel elsőként a dolgot, hanem *Julian Simon* még 1988-ban, aki a maga részéről *Demény Pál* 1987-es cikkéhez szólott hozzá (*Simon* [1988]). (Augusztinovics egyiküket sem idézi.) *Simon* akkor már régóta foglalkozott a közgazdaságtan és a demográfia kapcsolatával, sőt kulcsszerepe volt abban, hogy az 1970-es évekig ott uralkodó malthusianus borulást, amely a túlnépesedéstől tartott, a nyolcvanas években egyfajta máig is tartó demográfiai optimizmus váltsa fel (*Pearce* [2016] 105–106. o.), vagyis hogy a népességnövekedés nem éhezést és gazdasági összeomlást fog okozni, hanem innovációt és fellendülést. Bizonyos mértékig *Demény Pál* 1987-ben még a malthusianus hangulattal ment szembe, ugyanis már akkor a népességcsökkenés miatt aggódott.

Simon igazi chicagói közgazdász volt, így Demény javaslatát úgy módosította, hogy nem szükséges itt az állam beavatkozása, elég, ha a szülő és a gyermek szerződést kötnek egymással, miszerint a szülő finanszírozza gyermeke egyetemi tanulmányait, s az cserébe majd számára a fizetéséből nyugdíj-kiegészítést fog fizetni, nyugdíjként adva vissza a tőle kapott tanulókölcsönt.

Berlinger Edina gondolatmenete más: ő a diákhitelrendszer bizonyos problémáit kívánta megoldani azzal, hogy valamelyik (lebegtetve, hogy magán- vagy önkéntes, esetleg egy teljesen új) feltőkésített nyugdíjalrendszert egy „érdekházasságban” összekötne a diákhitelrendszerrel, amelyekben pénzügyi szempontból mindkét fél jól járna. Az elgondolás lényege, hogy alapvetően a nyugdíjpénzeket adnák kölcsön diákhitelre, majd a (lehetőség szerint kötelező) nyugdíj-megtakarítást összekötnék a diákhitel-törlesztéssel oly módon, hogy a nyugdíjcélú megtakarítás addig, amíg az illetőnek van diákhitel, teljes egészében annak törlesztésére fordítódna, s csak utána nyugdíjcélú megtakarításra. Ezáltal sokkal gyorsabban visszafizetésre kerülne a diákhitel, s ezzel ez a rendszer megszabadulna a jövedelmi kockázattól és a korai kiszállás kockázatának nagy részétől is, tranzakciós költséget spórolna, és nem lenne szükség állami garanciavállalásra sem. A javasolt megoldás racionális, de nem igazán oldaná meg azokat a problémákat, amelyek megoldását célul tűzte a gesztációs finanszírozású és az emberitőke-alapú rendszer.

A módosított gesztációs finanszírozású és az emberitőke-alapú rendszer összehasonlítása

A Gesztációs és a Nyugdíjbiztosítási Alap illetén összekapcsolásával Augusztinovics végül mégiscsak összekötötte a nyugdíj és a gesztáció finanszírozását, mondhatni, ugyanúgy, csak bonyolultabban, mint az emberitőke-alapú rendszer. Bonyolultabban, mert az emberitőke-alapú rendszerben ehhez nem szükséges (bár amellet is abszolút lehetséges) az oktatási rendszer piacosítása, míg Augusztinovicsnál ez elengedhetetlen. Az, hogy valamifajta emberitőke-alapú rendszer alakult volna így ki, Augusztinovics szavai is alátámasztják:

„A nyugdíjvagyon gesztációba fektetése tulajdonképpen rekonstruálja, modern intézményi keretek között jeleníti meg az ősi generációs körforgást: felneveljük gyermekeinket, hogy legyen biztos támaszuk öregkorunkban. Családi keretek között ez ma már nem biztos támasz, de intézményesítve a legbiztonságosabb.” (Augusztinovics [1993/2014] 1233. o.)

Ha jobban belegondolunk, ez a megoldás abból a szempontból is egy (elbonyolított) emberitőke-alapú rendszer, hogy a gesztációs vagyon lényegében emberi tőke, hiszen a gesztációba való befektetés a felnövekedett és munkavállalóvá vált gyermek kölcsön-visszafizetése révén térül meg Augusztinovicsnál ugyanúgy, mint az emberitőke-alapú rendszerben.

Ugyanakkor a módosított gesztációs finanszírozás nemcsak elbonyolított, hanem egy részleges emberitőke-alapú rendszer is, amely lényegében feleslegesen írja elő az oktatás piacosítását (bár nyilván abban is lehet ráció), és csak részlegesen oldja meg

a gesztáció finanszírozását, hiszen – ahogy Augusztinovics maga is hangsúlyozta az alapváltozat esetében – a gesztáció az oktatáson kívül még nagyon sok pénzt és időt igényel. A módosított gesztációs finanszírozás nem ad arra vonatkozó megoldási javaslatot, hogy ezt hogyan térítsék meg a szülőknek. Az oktatási költségek megtérítésére ad módszert, de az igazából nem volt akut probléma, mert az állami finanszírozás révén akkor is, jelenleg is – végső soron – a felnevelt nemzedék adójából finanszírozzák azt, tehát – ha rosszul is, de – az oktatási költségek visszafizetése már eleve megoldott volt. Vagyis itt Augusztinovics olyasmit oldott meg, ami nem igazán volt probléma, s nem oldotta meg azt a problémát, amelyet az elsők között ő maga írt le.

Összefoglalás

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy végső soron az emberitőke-alapú rendszer és a gesztációs finanszírozású rendszer, főleg annak módosított változata, nagyon közel kerültek egymáshoz, vagyis Augusztinovicsot egyértelműen az emberitőke-alapú rendszer előfutárai között kell számontartani, annak ellenére, hogy megoldása részleges, és felesleges „körök” vannak benne (az oktatás piacosítása), illetve szükséges körök viszont hiányoznak belőle (az egymást követő nemzedékek összekapcsolása kölcsön-visszafizetés útján). Ha úgy tetszik, Augusztinovics a nyugdíjrendszer két modelljétől nem tudott elszakadni: a folyó finanszírozású rendszertől abban, hogy az egymás utáni nemzedékek pénzügyi viszonya a gesztáció finanszírozása során nyílt, mindenki a maga után következő nemzedéket finanszírozza; s a feltőkésített nyugdíjrendszertől annyiban, hogy nem tudja ott az emberi tőkét közvetlen tőkeként elképzelni, ehhez szüksége van egy piacivá („tőkévé”) tett közvetítő rendszerre, ami nála az oktatás. Abban pedig, hogy az emberi tőke finanszírozásának hiányzó intézményrendszerét feltárta, abszolút úttörő munkát végzett, amiben őt az emberitőke-alapú rendszer hívein kívül ez idáig nem igazán követte senki.

Hivatkozások

- ÁRVA LÁSZLÓ [2019]: Egy gondolat fejlődése. A gyermekfedezeti nyugdíjreform lehetősége és szükségessége. *Polgári Szemle*, 15. évf. 4–6. sz. 224–240. o. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1215>.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1982]: Az emberi gazdaság elméletéhez. *Társadalmi Szemle*, 37. évf. 10. sz. 37–48. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1983]: Emberek és gazdaságok. *Közgazdasági Szemle*, 30. évf. 4. sz. 385–402. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1987]: Ki mit fizet? *Közgazdasági Szemle*, 34. évf. 5. sz. 505–525. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1989]: The costs of Human Life. *Economic Systems Research*, Vol. 1. No. 1.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1992]: A nyugdíjrendszer válsága. *Közgazdasági Szemle*, 39. évf. 7–8. sz. 624–641. o.

- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1993/2014]: Egy értelmes nyugdíjrendszer. *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 5. sz. 415–431. o. Újraközölve: *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 10. sz. 1219–1239. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1996]: Újraelosztás és a jóléti állam. *Társadalmi Szemle*, 51. évf. 2. sz. 18–28. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1999a]: A nyugdíjprobléma demográfiai és gazdasági alapjai. *Demográfia*, 42. évf. 1–2. sz. 120–132. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1999b]: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle*, 44. évf. 7–8. sz. 657–672. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [2002]: A nyugdíjrendszerekről. *Magyar Tudomány*, 4. sz. 447–460. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA (szerk.) [2000]: *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről.* *Közgazdasági Szemle Alapítvány*, Budapest.
- BANYÁR JÓZSEF [2012]: Gyermeknevelés és nyugdíj – összekapcsolható, vagy sem? Megjelent: *Kovács (szerk.) [2012]* 61–89. o.
- BANYÁR JÓZSEF [2014]: A modern nyugdíjrendszer kialakulásának két története. *Hitelintézet* *Szemle*, 13. évf. 4. sz. 154–179. o.
- BANYÁR JÓZSEF [2016]: Possible Reforms of Pay-As-You-Go Pension Systems. *European Journal of Social Security*, Vol. 18. No. 3. 286–308. o. <https://doi.org/10.1177/138826271601800303>.
- BANYÁR JÓZSEF [2019]: Itt az új nyugdíjjavaslat: mentsük meg a rendszert gyerekekkel! *Portfolio.hu*, március 1.
- BANYÁR JÓZSEF [2020]: Egy emberi tőkével feltőkésített nyugdíjrendszer körvonalai. Megjelent: *Banyár-Németh (szerk.) [2020]* 17–75. o.
- BANYÁR JÓZSEF [2021]: The Outlines of a Possible Pension System Funded with Human Capital. *Risks*, Vol. 9. No. 4. <https://doi.org/10.3390/risks9040066>.
- BANYÁR JÓZSEF–MÉSZÁROS JÓZSEF [2003]: *Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer.* Gondolat, Budapest.
- BANYÁR JÓZSEF–GÁL RÓBERT IVÁN–MÉSZÁROS JÓZSEF [2010]: A névleges egyéni számlás rendszer (NYndc és NDctbki). Megjelent: *Holtzer (szerk.) [2010]* 247–263. o.
- BANYÁR JÓZSEF–GÁL RÓBERT IVÁN–MÉSZÁROS JÓZSEF [2016]: Egy gyermeknevelés-függő nyugdíjrendszer körvonalai. Megjelent: *Gál-Király (szerk.) [2016]* 174–194. o.
- BANYÁR JÓZSEF–NÉMETH GYÖRGY (szerk.) [2020]: *Nyugdíj és gyermekvállalás 2.0: Nyugdíjreform-elképzelések.* Konferenciakötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 270 o.
- BENTAL, B. [1989]: The old age security hypothesis and optimal population growth. *Journal of Population Economics*, Vol. 1. 285–301. o.
- BERLINGER EDINA [2005]: A nyugdíjrendszer és a diákhitelrendszer összekapcsolása. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 9. sz. 631–647. o.
- BERLINGER EDINA [2015]: Guszti: Tisztelegés Augusztinovics Mária emléke előtt. *Közgazdaság*, 10. évf. 1. sz. 235–237. o.
- BOD PÉTER [1992]: Mennyibe kerül egy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése? I–II. *Közgazdasági Szemle*, 39. évf. 2. és 3. sz. 123–143. o. és 244–261. o.
- BOTOS KATALIN [2010]: Demográfia és nyugdíjrendszer kapcsolata. *Polgári Szemle*, 6. évf. 3. sz.
- BOTOS KATALIN–BOTOS JÓZSEF [2011]: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia. *Pénzügyi Szemle*, 16. évf. 2. sz. 157–166. o.
- BOTOS JÓZSEF–BOTOS KATALIN [2012]: Nyugdíjrendszerünk jövője. Megjelent: *Kovács (szerk.) [2012]* 15–22. o.

- BOTOS JÓZSEF–BOTOS KATALIN [2020]: Nyugdíjrendszer a változó társadalomban. *Pénzügyi Szemle*, 65. évf. 1. sz. 7–22. o.
- CIGNO, A. [2010]: How to Avoid a Pension Crisis: A Question of Intelligent System Design. *CESifo Economic Studies*, Vol. 56. No. 1. 21–37. o. <https://doi.org/10.1093/cesifo/ifp024>.
- DEMÉNY PÁL [1987/2016]: A gyermekvállalás és az időskori anyagi biztonság kapcsolatának visszaállítása. Megjelent: *Demény Pál: Népeségpolitika a közjó szolgálatában*. KSH Népeség tudományi Kutatóintézet, Budapest, 67–72. o. Angolul megjelent: *Re-linking Fertility Behavior and Economic Security in Old Age: A Pronatalist Reform*. *Population and Development Review*, 1987, Vol. 13. No. 1. 128–132. o. <https://doi.org/10.2307/1972124>.
- FARKAS ANDRÁS [2019]: Üdv a globális idősoththonban! *Portfolio.hu*, január 27. <https://www.portfolio.hu/befektetes/20190127/udv-a-globalis-idosoththonban-311795>.
- FELDSTEIN, M. S. [1974]: Social Security, Induced Retirement, and Aggregate Capital Accumulation. *Journal of Political Economy*, Vol. 82. No. 5. 905–126. o. <https://doi.org/10.1086/260246>.
- FENGE, R.–SCHEUBEL, B. [2014]: Pension and fertility: Back to the roots. The introduction of Bismarck’s pension scheme and the European fertility decline. *European Central Bank, Working Paper*, No. 1734.
- GÁL RÓBERT IVÁN [2003]: A nyugdíjrendszer termékenységi hatásai. Vizsgálati módszerek és nemzetközi kutatási eredmények. Megjelent: *Gál Róbert Iván (szerk.): Apák és fiúk és unokák*. *Osiris*, Budapest, 40–50. o.
- GÁL RÓBERT IVÁN–KIRÁLY JÚLIA (szerk.) [2016]: *Simonovits 70. Társadalom- és természettudományi írások Arkhimédésztől az időskori jövedelmekig*. MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
- GIDAY ANDRÁS–SZEGŐ SZILVIA [2012]: Kétpólusú világban kétpólusú nyugdíjrendszer. Megjelent: *Kovács (szerk.) [2012]* 39–60. o.
- GIDAY ANDRÁS–SZEGŐ SZILVIA [2018]: Towards the “Child-to-Parent” Based Pension Allowance (“C2P”). Proposal for the Reduction of the Population and the Finance Twin-Deficit. *Civic Review*, Vol. 14. Special Issue, 302–319. o. <https://doi.org/10.24307/psz.2018.0420>.
- GIDAY ANDRÁS–SZEGŐ SZILVIA [2020]: A nyugdíjrendszer kettős fedezete – a nyugdíjhoz gyerek és bér is kell. Megjelent: *Banyár–Németh (szerk.) [2020]* 115–146. o.
- HARASZTI ÁKOS–SZENTGÁLI TAMÁS–TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1990]: A gyermekvállalás társadalmi támogatása. *Közgazdasági Szemle*, 37. évf. 9. sz. 1041–1053. o.
- HOLTZER PÉTER (szerk.) [2010]: Jelentés a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal tevékenységéről. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, <https://mek.oszk.hu/19600/19682/19682.pdf>.
- HYZL, J.–RUSNOK, J.–KULHAVY, M.–REZNÍČEK, T. [2005]: Sustainable Pension Solutions Innovative approach. *Skoda Auto College Working Papers*, No. 1. https://is.savs.cz/dok_server/slozka.pl?id=1676;download=1924.
- KOTLIKOFF, L. J. [1993]: *Generational Accounting. Knowing Who Pays, and When, for What We Spend*. The Free Press, New York, 265 o.
- KOVÁCS ERZSÉBET (szerk.) [2012]: *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*. Társadalombiztosítási Könyvtár, Gondolat, Budapest.
- MÉSZÁROS JÓZSEF [2005]: Társadalombiztosítás és termékenység. *Demográfia*, 48. évf. 4. sz. 436–451. o.
- MÉSZÁROS JÓZSEF [2012]: Be(fel)vezető – Gyermekvállalás és nyugdíjrendszerek. Megjelent *Kovács (szerk.) [2012]* 7–12. o.
- MNB [2019]: Versenyképesség-program 330 pontban. Magyar Nemzeti Bank, Budapest, <https://www.mnb.hu/letoltes/versenykepességi-program.pdf>.

- NÉMETH GYÖRGY [2012]: Gyermekvállalás – lehet-e gazdaságilag racionális döntés? Megjelent: *Kovács* (szerk.) [2012] 23–38. o.
- NÉMETH GYÖRGY [2020]: A népesedéspolitikai eszköztár hiányzó eleme – a generációk közötti kapcsolat újrateremtése. Megjelent: *Banyár–Németh* (szerk.) [2020] 147–164. o.
- NÉPESEDÉSI KEREKASZTAL [2014]: A Népesedési Kerekasztal koncepciója a nyugdíjrendszer reformjára. Június 3. <http://www.nepesedesikerekasztal.hu/index.php/2-uncategorised/15-a-nepesedesi-kerekasztal-koncepcioja-a-nyugdijrendszer-reformjara>.
- NGM [2012]: Új baby boom a középosztály gyermekvállalási forradalma. A Népesedési Kerekasztal javaslataival kiegészített stratégiai vitaanyag. Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.
- PEARCE, F. [2016]: Népcensuszamlás. Gondolat, Budapest.
- SAMUELSON, P. A. [1958]: An exact consumption-loan model of interest with or without the social contrivance of money. *Journal of Political Economy*, Vol. 66. No. 6. 467–482. o. <https://doi.org/10.1086/258100>.
- SIMON, J. L. [1988]: Re-Linking Fertility Behaviour and Economic Security in Old Age: Comment on Demeny. *Population and Development Review*, Vol. 14. No. 2. 327–331. o. <https://doi.org/10.2307/1973575>.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2012]: Gyermekszám és nyugdíj. Kritika. Megjelent: *Kovács* (szerk.) [2012] 163–169. o.
- SINN, H.-W. [2005]: Europe's Demographic Deficit. A Plea for a Child Pension System. *The Economist*, 153. 1–45. o. <https://doi.org/10.1007/s10645-004-8084-1>.
- SZABÓ SÁNDORNÉ CSEMNICZKI KATALIN [2000]: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. Megjelent: *Augusztinovics* (szerk.) [2000] 28–50. o.
- SZEGŐ SZILVIA [2011]: Gyermekfedezetű juttatást a nyugdíjakban – miért és hogyan? *Pénzügyi Szemle*, 4. sz. 419–434. o.
- TÓTH I. JÁNOS [2020]: A személyi jövedelemadó egy részének a szülők számára történő felajánlásáról. Megjelent: *Banyár–Németh* (szerk.) [2020] 165–082. o.
- WERDING, M. [2014]: Familien in der gesetzlichen Rentenversicherung. Das Umlageverfahren auf dem Prüfstand. Bertelsmann Stiftung, <https://www.bertelsmann-stiftung.de/de/publikationen/publikation/did/familien-in-der-gesetzlichen-rentenversicherung/>.